

Art Therapy Online: ATOL

Zobrazenie traumy, viacvrstvé obrázky a repetitívna hra v arteterapii s deťmi

Caroline Case

Abstrakt

Článok skúma určité spoločné témy objavujúce sa v terapii s traumatizovanými deťmi, ktorých spomienky na významné životné udalosti nie sú pre ne vedome alebo verbálne dostupné, rovnako ako ani pre ich terapeuta. Tieto deti môžu spočiatku vytvárať viacvrstvé obrázky a/alebo môžu prehrávať repetitívne scenáre v piesku alebo pri hre s hračkami. Viacvrstvé obrázky sú v rámci terapie postupne vyjadrované, a to tým, ako sa rozvíja budovanie dôvery a kontejntu. Hra týchto detí je neobvyklá v prvom rade v tom, že je doprevádzaná len nepatrnými prejavmi emócií a často sa končí bez jasného záveru. Udalosti, ktoré sa odohrávajú medzi dieťaťom a terapeutom v terapeutickom priestore alebo niekedy aj v živote dieťaťa mimo terapie, môžu byť katalyzátorom znovuoživenia prežitej traumy z minulosti. To umožňuje traumy verbalizovať a následne o nej spoločne premýšľať, čím sa zmiernia pretrvávajúce symptómy.

Tieto témy sú demonštrované prostredníctvom analýzy terapie so sedemročným chlapcom. Tým, ktorí pracujú s deťmi v chudobných mestských štvrtiach poznačených depriváciou a sociálnou exklúziou, bude takýto typ výkladu známy. Chlapec vykazoval ťažkosti s traumatickými spomienkami a s dosiahnutím aktívneho seba poňatia, čo pramenilo z protektívneho vzťahu s jeho matkou. Tieto ťažkosti sú bližšie rozoberané so špeciálnym dôrazom na zmenu v prenose najprv v obrázkoch tohto chlapca a neskôr v prenose pri hre s terapeutkou ako s materinským objektom a s terapeutkou ako s otcovským objektom. Článok nadväzuje na súčasné texty skúmajúce obrázky a ich

stváranie v terapeutických vzťahoch (Case 2009; Case 2009a predložené k publikácii).

Kľúčové slová: žiaľ, viacvrstvové obrázky, strašidelné domy, spomienka, repetitívna hra, stváranie, domáce násilie, popôrodná depresia

Úvod

Mnohí chlapci odporučení do terapie sú vystavení kombinácii domáceho násilia spôsobeného alkoholom a zlého zdravotného stavu matky. Takisto sa mnohých týka aj intergeneračný vzorec, pri ktorom ich vlastní rodičia, obzvlášť matky, prežili v detstve fyzické a/alebo sexuálne zneužívanie. Aj napriek podobnostiam vyskytujúcim sa v životných príbehoch týchto detí, je každé dieťa jedinečné. Nachádzame pozitívne vzťahové faktory, ktoré podporujú odolnosť a nádej, rovnako ako aj faktory, ktoré naopak normálny vývin sťažujú. Ťažkosti súvisiace s traumou a s útržkovitou pamäťou sa môžu týkať oboch strán – dieťaťa i rodiča. Niekoľkí arteterapeuti pracujúci s deťmi v UK uvádzajú niektoré podobné témy, často spojené s deťmi, ktoré sú zverené do starostlivosti štátu. O'Brien (2003) sa zameriava na ťažkosti s hľadaním spôsobu postupného verbalizovania útržkovitých spomienok vtedy, keď sa dieťa vyhýba premýšľaniu, pretože je preň príliš bolestivé. V druhom článku autorka rozoberá ranú vzťahovú traumu a narušenú citovú väzbu; a tiež sa venuje pamäti a disociácii (O'Brien, 2008). Boronska (2000, 2008) analyzuje súrodenecké vzťahy a pseudorodičovstvo. Keďže často bývajú traumatizované obe strany – rodičia aj ich deti – je užitočné začať s tým, že si pripomenieme dôsledky traumy ešte predtým, ako sa dostaneme k popisu individuálneho rodinného zázemia.

Trauma

Traumatická udalosť predstavuje udalosť, ktorá zaplavuje osobu pocitmi a skúsenosťami, ktoré nedokáže spracovať na rozumovej úrovni, narúša jej duševnú rovnováhu a zanecháva ju zraniteľnú. Coates a Moore definujú traumu ako 'zdrvivúce ohrozenie integrity, ktoré je doprevádzané zničujúcou úzkosťou' (1997:287). Psychoanalytický prístup poukazuje na to, ako je

prítomná trauma v mysli štrukturálne prepojená s podobnými ranými anxietami, keď jedinec ako novorodenec zažíval zničujúce impulzy z dôvodu zlyhania kontejntentu zo strany jeho primárneho opatrovateľa (Garland, 1998). Dané skúsenosti predstavujú rané nonverbálne a preverbálne skúsenosti. 'Primitívne strachy, impulzy a anxiety dostávajú nový dych.' (Garland 1998:11)

Freud (1893) predložil návrh o tom, že určité veľmi bolestivé skúsenosti sú prítomné v mysli ako 'cudzie telo'. Tie môžu bez toho, aby existovali v našom vedomí alebo spomienkach, nabráť formu symptómu. Je preto potrebné preniesť ich do vedomia spolu so sprievodným afektom, obyčajne intenzívnym pocitom, aby došlo k vymiznutiu daného symptómu. Ak sa jedinec nachádza v nebezpečenstve, dochádza k spusteniu automatickej úzkosti, ktorá je porovnateľná s ohrozujúcim nebezpečenstvom, ktoré ústi až do signálnej úzkosti. Podľa Garlanda (1998), ak už jedinec niekedy predtým čelil ničivým skúsenostiam, jeho ego už viac nedôveruje signálnej úzkosti, ale prechádza priamo do automatickej úzkosti. To vedie k strate symbolického myslenia. Tým pádom môžu zvuky, pachy, slovo alebo fráza, obrazy alebo situácie dotýčnú osobu vrhnúť priamo do predošlej traumatickej situácie; flashbacku a obrovskej úzkosti. Pri práci s deťmi, ktoré boli opakovane traumatizované zanedbávaním alebo zneužívaním, sa komunikácia stáva extrémne náročnou, pretože slová, tón hlasu; obrázok, ktorý vytvorili, či úryvok hry ich môže nečakane uvrhnúť do stavov hrôzy.

Traumatizované deti sa stávajú bezmocnými a vyskytuje sa u nich následná strata viery v to, že v živote existuje nejaký poriadok a kontinuita (Bettina a Stronach-Buschel, 1990). Obete traumy môžu vykazovať rôzne kombinácie symptómov ako sú nočné mory, nedobrovoľné spontánne vybavovanie si daných udalostí, otupená vnímavosť, znížená zaangažovanosť vo vonkajšom svete, zvýšená ostražitosť, poruchy spánku, pocity viny, nízka koncentrácia, strach zo smrti, fóbie alebo chronická anxieta (Van der Kolk: 1987). Dochádza k zabrzdzeniu normálneho vývinu, keďže všetka energia je venovaná odvráteniu ďalšej, budúcej zraniteľnosti. Môžu byť pri tom použité rôzne obrany, ako sú vytesnenie, izolácia, regresia, projekcia a rozštiepenie. Často býva prítomná aj strata schopnosti symbolizácie a fantazírovania. Hra

takýchto detí môže byť obmedzená na repetitívny scenár bez použitia slov alebo bez prítomnosti dejovej línie (Terr 1981, 1983).

Rodinné zázemie

Harry je malý chlapec s dlhými čiernymi vlasmi vo veku 6 rokov. Bol odporučený do Projektu pre deti a rodiny (Child and Family Project) spolu s jeho tromi ďalšími súrodencami, ktorí boli od neho o štyri, sedem a deväť rokov starší. Počiatočná práca s rodinou v tíme bola bližšie zameraná na vzťahy medzi jeho matkou, ktorá je slobodnou matkou a staršími súrodencami, ktorí často zastávali rodičovskú rolu vo vzťahu k Harrymu, a to práve kvôli matkiným potrebám. Moji kolegovia pracovali na zlepšení ich vzájomných vzťahov a na pomoci matke s nastavením hraníc a s vážnymi otázkami spojenými so zastávaním rodičovskej roly. Ako dochádzalo k zlepšeniu vzťahov v rodine, Harry, ktorý vystupoval ako omnoho mladší na svoj vek, potreboval ďalšie intervencie. Jeho vlastné ťažkosti sa teraz prejavili oveľa jasnejšie, čo bolo vyvolané aj smrťou jeho strýka, ktorý vo vzťahu k Harrymu prebral rodičovskú rolu.

U Harryho sa ukázala dlhodobá prítomnosť symptómov vrátane nočných mór a ťažkostí so spánkom. Odmietal spať vo svojej vlastnej izbe. Zvyčajne spával v posteli u matky, pričom sa dožadoval fyzického kontaktu s ňou a musel mať omotané jej vlasy okolo prsta. Prejavoval sa ako nezrelý a nesamostatný, jemný, avšak pasívnym spôsobom. Jeho matka k nemu striedavo pristupovala ako k 'bábätku' alebo ho považovala za veľmi požadovateľného, čo ju frustrovalo a vyvolávalo v nej hnev vidiac, že je okolo nej stále omotaný. Harry nenávidel, keď sa mu matka stratila z dohľadu.

Harryho matka trpela pretrvávajúcimi psychickými a fyzickými problémami. Mala chronickú depresiu a mala za sebou niekoľko pokusov o samovraždu. Taktiež sa u nej vyskytovali pretrvávajúce fyzické symptómy ako následok domáceho násillia z čias, keď bol Harry ešte batola. Matka bola v tej dobe fyzicky napadnutá jeho otcom, čoho bol Harry priamym svedkom. Pri výchove Harryho sa musela vo veľkej miere spoliehať na pomoc svojich starších detí. Potreby matky často dominovali na rodinných sedeniach, a preto bolo niekedy náročné získať jasný obraz o Harrym.

Harryho starší súrodenci mali pravidelný kontakt s vlastnými otcami, avšak Harryho otec bol nestály a nevypočítateľný. To, že jeho otec zlyhal v snahe o nadviazanie kontaktu ponechávajúc ho ako jediného zo súrodencov bez otca, bolo pre Harryho veľmi bolestivé. Na druhej strane, jeho strýko pre neho predstavoval stály a pozitívny vzťah. Nanešťastie však zomrel na srdcový infarkt, a to len pár mesiacov pred tým, než som Harryho odporučila do individuálnej terapie. Predtým, než nahliadneme do jeho posudku, bude užitočné pozrieť sa na následky popôrodnej depresie matky na deti.

Popôrodná depresia

Popôrodná depresia je forma nezámerného zanedbania (Zeanah et al 1997). Panuje názor, že bábätká, ktoré boli vystavené krátkodobej depresii, sa z nej môžu uzdraviť, avšak pribúdajúce dôkazy poukazujú na to, že predĺžená depresia spôsobuje poškodenie v ľavej frontálnej oblasti mozgovej kôry, ktorá je spojená s navonok prejavovanými emóciami (Nelson a Bosquet 2000). Pre depresívne matky je náročné reagovať na potreby dieťa. Mať depresívnu matku môže u dieťaťa vo veku šesť až osemnásť mesiacov viesť k pretrvávajúcim emočným a kognitívnym ťažkostiam (Murray, 1997, Sinclair a Murray, 1998, Balbernie 2001). Popôrodná depresia ovplyvňuje komunikáciu medzi dojčatom a matkou, ktorá zohráva kľúčovú rolu pri ochraňovaní dieťaťa pred psychickými a emočnými poruchami: 'táto pozícia komunikácie je postavená na špecifickej adaptívnej dôležitosti komunikácie v ľudskej evolúcii' (Papousek a Papousek 1997:..38).

Matky podporujú vývin symbolického myslenia dieťaťa a osvojovanie jazyka, čo býva nepriaznivo ovplyvnené matkinou popôrodnou depresiou. Tronick a Weinberg (1997) postulovali následok popôrodnej depresie na sociálne a emočné fungovanie dieťaťa: '....ľudský mozog je vo svojej postate dyadický a utvára sa na základe interaktívnych výmen' (Tronick a Weinberg 1997:..73). Zdravá matka a nemluvňa si vytvárajú model vzájomnej regulácie, ktorý, ak je úspešný, napomáha vytvoreniu dyadických stavov vedomia umožňujúcich jeho narušenie ako aj korekciu. Nemluvňatá si uvedomujú matkinu depresiu a stávajú sa nadmerne bdelé k matkinmu emočnému stavu, aby tak chránili seba samy. To spôsobuje, že sa stanú emocionálne neprístupnými. Pri

popôrodnej depresii dochádza v dyadickom systéme matka-dieťa k deprivácii rozširovania stavov vedomia nemluvňaťa za pomoci matky. Namiesto toho môžu deti na seba prevziať prvky matkinho depresívneho stavu; smútku, nepriateľstva, stiahnutia sa a neangažovanosti na vytváraní širšieho dyadického systému. Pri svojom ďalšom raste nemluvňa preberá matkine depresívne stavy vedomia.

Prídavným faktorom je tu materinská predpôrodná anxieta, ktorá si získava vzrastajúcu pozornosť výskumníkov. Hoci tu nie je priestor pre detailné rozoberanie danej problematiky, v ukážke (O'Connor, Heron, Golding, Beveridge a Glover 2002) predkladajú autori návrh o korelácii materinskej predpôrodnej anxiety s behaviorálnymi a emocionálnymi problémami detí vo veku štyroch rokov ako dôsledok dopadu nálady matky na fetálny vývin mozgu. Hosea (2006) a Hall (2008) sa obaja venovali preventívnej práci prostredníctvom skupinovej arteterapie s depresívnymi matkami a ich nemluvňatami a malými deťmi. Títo autori pracovali s komunitnými skupinami a zistili, že matky a deti vstupujú do vzájomnej intimity prostredníctvom spoločného maľovania a hľadania kontejnovaného priestoru na preskúmanie chaosu.

Hodnotenie

Počas procesu hodnotenia terapeut premýšľa o dieťati, rovnako ako aj o širšom kontexte, v ktorom dieťa žije. Pri vytváraní odporúčaní pre vhodnosť liečby dieťaťa je významným faktorom to, či je ho rodič alebo opatrovateľ schopný privádzať na terapiu pravidelne (Case 1998). Pri hodnotiacom procese som u Harryho postrehla opakovaný výskyt mnohvrstvových obrazov a repetitívnej hry spočívajúcej v prehrávaní konkrétnej scény v domčeku na hranie.

Prvé sedenie

Na prvé sedenie so sebou Harry priniesol ukázať poskladaný obrázok. Išlo o obrázok planéty a postavy. Označil to ako 'svet' a ako 'čmáranicu muža, ktorého hlava bola odrezaná strojom'. V jeho 'svete' bola veľká diera. Harry sa mi týmto obrázkom snažil povedať, že on i svet, ktorý pozná, majú silnú,

zničujúcu ranu. Skutočnosť, že mi ukázal tento obrázok, v sebe nesie nádej, že jeho skúsenosti môžeme vidieť a že im možno porozumieť.

Harryho hra v domčeku na hranie sa v prvej časti terapie stala repetitívnou. Harry skryl bábätká, deti a zvieracie mláďatá v kredenci. Potom obkľúčil domček nepriateľmi. Dospelí ľudia a zvieratá neboli schopní ochrániť svoje deti, ale pripojili sa k nim – tiež sa skryli pod posteľ a do kredenca. Následne Harry použil nábytok, aby zabarikádoval každú izbu, jednu po druhej. Napokon nepriatelia zaútočili a koniec zostal nejasný. Harry sa správal veľmi slušne a bol príjemný spoločník. Neprejavoval sa ako dieťa, ktorého pocity strachu alebo agresie by boli prenášané na svoje okolie v protiprenose. Všetky tieto pocity boli naopak kontejnované v rámci príbehu, ktorý prehrával v hre.

Druhé sedenie

Na začiatku druhého sedenia šiel Harry priamo k domčeku na hranie a pokračoval tam, kde na konci nášho prvého sedenia skončil – pri barikádovaní dverí izieb proti nepriateľom. Väčšinu sedenia strávil touto činnosťou ako aj tým, že preberal so mnou stratégie obrany. Snažil sa ochrániť deti a zvieratá, t. j. mladších. Bol schopný sa so mnou porozprávať o tom, že vo svojom živote pozná 'nepriateľov' a že sa teraz z toho dôvodu necíti doma bezpečne. Nakoniec zanechal hru a namaľoval svetločervenú hviezdu a náhrobný kameň čiernej farby na čierny papier. Potom 'zaplavil' stred papiera vodou a prehlásil 'topia sa a niet im pomoci'. Na to som mu povedala, že som si všimla náhrobný kameň, a že od jeho matky viem, že mu zomrel strýko. Povedala som, že je prirodzené, že ľudia zomierajú, ale aj napriek tomu nám veľmi chýbajú. Ako reakciu na moju intervenciu pridal Harry k čiernej farbe v strede svetlejšiu šedú. Na konci sedenia mi Harry veľmi dôkladne pomohol po sebe upratať. Vnímala som to ako jeho reakciu na skutočnosť, že v terapii dostal priestor na vyjadrenie svojich pocitov rozrušenia.

Po tomto sedení nasledovala štvortýždňová pauza v terapii kvôli matkinmu zlému zdravotnému stavu. Trvalo nejaký čas, kým sa mi podarilo spojiť sa s ňou a dohodnúť sa na ďalších dvoch sedeniach. Bolo zjavné, že matka sa

predávkovala majúc samovražedné myšlienky. Trvala na tom, že chce zostať s deťmi, na základe čoho nebola prijatá do nemocnice, ale bola jej nasadená vyššia dávka liekov.

Tretie sedenie

Keď som prišla vyzdvihnúť Harryho na terapiu, jeho matka mala slzy v očiach a dala mi prečítať list, ktorý napísala. Takéto situácie sú vždy náročné, obzvlášť keď môj kolega, ktorý by mohol paralelne pracovať s Harryho matkou, nebol dostupný. Prijala som od matky list, ktorý mi podávala a povedala som jej, že o jeho obsahu budem diskutovať s Harrym na terapii. Téma jeho matky sa stala aj predmetom našej terapie s Harrym. Tento list sa stal nesmierne dôležitým v Harryho predstavivosti a stal sa tiež materiálom pre naše sedenia, a to aj bez toho, že by Harry vedel, čo vlastne daný list obsahuje.

V liste matka vychrlila veľké množstvo problémov, ktoré mala s Harrym po neplánovanej návšteve jeho otca. Objavili sa u neho ťažkosti so spánkom a budil sa na zlé sny o svojom strýkovi. Matka vyjadrila svoje obavy z toho, že Harry si prial zomrieť a/alebo si myslel, že zomrie. Na sedení som pred Harrym prečítala list a navrhla som mu, či by mi sám nechcel porozprávať o ťažkostiach, ktoré prežíval a ktoré vykreslila jeho matka. Povedal, že o tom síce nie je schopný rozprávať, ale že by sa ich mohol pokúsiť nakresliť alebo namaľovať. Priznal sa, že má za sebou niekoľko zlých týždňov, počas ktorých sa budil na zlé sny a vždy vliezol do postele niektorého z jeho súrodencov alebo šiel spať do postele k svojej matke. Potom som sa s ním rozprávala o obvyklých pocitoch, ktoré nasledujú po smrti niekoho blízkeho. Hoci na to, čo som vravela, súhlasne prikývol, nebolo mi úplne jasné to, aký vplyv na neho mala neočakávaná návšteva jeho absentujúceho otca.

Harry siahol po čiernom papieri a začal maľovať obrázok, ktorý prešiel mnohými zmenami. Išlo o viacvrstvový obrázok s mnohým premaľovaním. Namaľoval červenú tvár a následne namaľoval ohňostroj. Potom urobil reprodukciiu tohto obrázku na nový hárok čierneho papiera, avšak ponechal ho na vrchu prvého papiera. Na vrchnú časť druhého papiera následne pridal viac farby a použil prepisovačku, ktorá predstavovala 'odtlačky pazúrov

medveďa'. Potom prilepil biely papier na jeho zadnú stranu, vystrihol čierne pruhy zospodu pôvodných hárkov papiera a vytvoril z nich tvar kríža. Kríž bol prilepený navrchu. Do prázdneho priestoru medzi ramenami kríža nakreslil štyri tváre: smutnú, šťastnú, plačúcu a vystrašenú. Potom z toho poskladal raketu pridávajúc pritom papier na spodnú stranu – ako budúci oheň na jej odpálenie – a na jej vrch umiestnil trojuholník. Napokon to vyzeralo byť hotové. Znova sme sa rozprávali o smrti jeho strýka v reakcii na znak kríža umiestneného na jeho rakete. Daný kríž pripomínal náhrobný kameň a odkazoval tiež na návštevu jeho otca. Priznal sa, že sa po tejto návšteve cítil z jednej štvrtiny šťastný, ale inak to bolo preňho väčšinou veľmi ťažké.

Navrhla som mu, že po skončení sedenia prizveme dovnútra jeho matku, pretože bola z týchto udalostí veľmi rozrušená. Potom som sa s oboma rozprávala o procese smútenia. Povzbudila som ich k vyjadreniu ich momentálne prežívaných pocitov v mojej prítomnosti, pretože som vnímala, že tretia osoba bola potrebná na podnietenie tohto rozhovoru. Matka povedala, že o tom pred Harrym doposiaľ nerozprávala, pretože ho nechcela rozrušiť. Tiež sme spolu preberali túto neľahkú situáciu s jeho otcom. Zo spoločného rozhovoru vyvstalo, že Harry si myslel, že jeho otec je mŕtvy, rovnako ako jeho strýko. Matka bola Harryho úvahami o smrti veľmi znepokojená. Rozprávala som o tom, ako si môžeme priať nasledovať niekoho, kto zomrie, a o tom, že absenciu svojho otca mohol Harry prežívať tak, akoby zomrel. Taktiež sme sa rozprávali o tom, že je ešte príliš mladý a že má ešte pred sebou veľa rokov života. Tým som zdôraznila to, že je nažive a že sa nachádza v prítomnosti (Case 1987).

Štvrté sedenie

Na štvrtom sedení Harry ihneď siahol po farbe. Namaľoval zopár farebných škvŕn na malý kúsok čierneho papiera a potom ich následne zamaľoval čiernou farbou. Tento hárok papiera prilepil na oranžový papier a potom vystrihol oranžové pruhy a prelepil ich krížom cez seba, čo vyzeralo ako opravovanie alebo potláčanie čiernej. To následne pripevnil na ružový papier. Urobil aj zopár korekcií bielou farbou v snahe zakryť čierne plochy, ktoré vytŕčali. Potom po celom povrchu porobil čierne odtlačky rúk. Vyzeralo to,

akoby sa snažil prekryť a zabaliť svoje 'čierne' pocity, avšak zároveň si ich práve prostredníctvom čiernych odtlačkov rúk privlastnil. Ďalšou možnou interpretáciou je to, že Harry sa snažil udržať si určité bezpečie vo svojom vnútri a že odtlačky rúk boli pre neho ohrozujúce. Nebolo však zrejmé, čo predstavujú. Trocha sme sa spolu s Harrym rozprávali o silných pocitoch, ktoré sa u neho objavili v súvislosti so smrťou jeho strýka a návštevou jeho otca. Potom Harry pristúpil k domčeku na hranie a znova prehrával tú istú scénu – skrývanie sa detí a zvierat, ktoré boli obliehané a nakoniec aj usmrtené nepriateľmi.

Úvahy po hodnotiacich sedeniach

Nemala som žiadne pochybnosti o tom, že Harry potrebuje priestor pre seba a že je ho aj schopný v rámci terapie využiť. Jeho matka na poslednom stretnutí spomínala, že Harry sa pýtal na to 'kedy sa so mnou bude môcť zasa rozprávať'. Harry sa vyznačoval úzkostnou citovou väzbou na svoju matku, čo vychádzalo z celej série udalostí z jeho raného detstva a z jeho pretrvávajúcich starostí o matkino zdravie. Matkina depresia mala na Harryho veľký vplyv. Matka sama priznala, že bola 'zaplavená slzami' pri narodení všetkých svojich detí. Harry musel prejsť obdobiami, keď bol kvôli matkiným častým chorobám, fyzickým aj psychickým, zverený do starostlivosti iných. Myslela som si, že Harry bol nadmerne ostražitý vo vzťahu k matke, neschopný ju pustiť z dohľadu a zároveň prejavoval prvky utiahnutosti a smútku zo strát, ktoré doteraz prežil.

Jeho celkové pasívne vystupovanie odkazovali na prežité traumy. Harryho repetitívna hra v domčeku ma podnietili uvažovať nad tým, že Harry bol svedkom domáceho násillia páchaného voči jeho vlastnej matke. Jeho viacnásobné symptómy, menovite poruchy spánku, nočné mory, strach zo smrti, úzkosti, pasivita a poddajnosť voči dospelým mimo jeho rodiny, príľnavosť k bezpečným osobám ako aj jeho hyper-ostražitosť vo vzťahu k vlastnej matke, presne zapadajú do daného obrazu. Harry sa súčasne musel vysporadúvať s pretrvávajúcim duševným ochorením svojej matky. Garland (1998) rozoberá cieľ liečby traumy, ktorý spočíva v zaradení traumy do celkového myslenia a fungovania danej osoby, namiesto toho, aby prežitá

trauma zostala odštiepená, 'obalená' a aby sme sa jej vyhýbali, akoby išlo o nejaké cudzie 'telo' v našej mysli.

Myslela som si, že Harry prežil vážne traumatické životné udalosti a súčasne trpel stratou svojho strýka a absenciou vlastného otca. Hlavnú prekážku pri zvažovaní poskytovania terapie Harrymu predstavovala vážna otázka spojenú s chýbajúcou rozhodnosťou v rodine. Kládla som si otázky: Bude jeho matka schopná privádzať ho pravidelne na terapiu? Samotné hodnotenie bolo už aj tak prerušené matkiným samovražedným pokusom. Harry žil v strachu z toho, že jeho matka buď spácha samovraždu alebo odíde. V tejto súvislosti sa mi v mysli vybavili Harryho slová o vlastnom obrázku vytvorenom v rámci druhého sedenia, 'topia sa a niet im pomoci'.

Práve pri takomto type situácie je dôležité napojiť deti i dospelých v rodine na podporu a pomoc dostupné v rámci ich komunity. V našom prípade bolo možné získať pomoc školy ako aj lokálnej charity, ktoré boli schopné poskytnúť podporu Harryho starším súrodencom. Po nadviazaní spolupráce so službami pre dospelých a s charitou, ktorá sa zvlášť zameriavala na obeť sexuálneho zneužívania, bola ponúknutá ďalšia extra podpora aj matke. Toto prebiehalo súčasne s rodičovskými sedeniami, ktoré podporili individuálnu terapiu poskytovanú v rámci kliniky.

Témy, ktoré sa vynárali pri práci s Harrym

Harry prichádzal na terapiu počas štyroch školských semestrov (približne pätnásť mesiacov), počas ktorých sa zmenil z pasívneho dieťaťa zamotaného vo vzťahu s matkou, k aktívnejšiemu jedincovi s určitou dávkou samostatnosti. Harryho rodina – milujúca, avšak stále sociálne vyčlenená rodina – bola schopná aj napriek minulým zážitkom reagovať na ponúknutú liečbu a vytvoriť milujúcu starostlivosť. V rámci terapie začali viacvrstvé obrázky odkrývať 'strašidelné domy' a 'staré obrazy', čo naznačovalo, že minulé trauma sa znova a znova vynára v prítomnosti. Ako sa pre Harryho postupne stával jeho emočný život dostupnejší prostredníctvom prehrávania v hre, aj v jeho repetitívnych hrách bola viac viditeľná súvislosť s témami jeho malieb. Vzťah s terapeutom a spôsob, akým sa prejavovala prenosová dynamika, budú neskôr popísané pri rozoberaní hry s loptou a prestávok v

terapii. Harryho narastajúce sebauvedomenie ho uschopnilo pomenovať to, čo je jemu vlastné, oddeliť to od matkinho, ako aj spracovať vlastnú minulosť izolovane od nej. Konkrétne dva obrázky zvierat evokovali tieto jeho ťažkosti.

Viacvrstvové obrázky

Vytváranie viacvrstvových obrázkov pokračovalo v rámci prvej fázy terapie. Vo viacvrstvových obrázkoch sa Harry snažil umiestniť na matkinej tvári úsmev, skrývajúc však vo svojom vnútri úplne iné pocity, o ktorých bolo pre neho náročné rozprávať. Keď Harry rozprával o svojich pocitoch, rozrušilo to jeho matku a podobne rozrušenie jeho matky malo následne veľký vplyv na Harryho. Vrstvy obrázkov odkazovali aj na záležitosti z minulosti znázorňujúc ich hĺbku. Harryho časté odtlačanie jedného papiera na druhý odkazovali na to, aké hlboké pocity boli odtlačené do Harryho, ktorý absorboval matkine ťažkosti. Išlo tu teda o nezámernú projekciu mentálnej bolesti, keď sa dieťa stalo akoby jej 'zachytávačom' (Williams 1997, Case 2005). Matkina bolesť a utrpenie boli zjavné. Jej prílišná zaujatosť minulosťou sa dostávala na povrch a zamestnávala jej myseľ. Keď majú rodičia takéto myšlienky, je pre nich náročné reagovať na dieťa čulým spôsobom. Dieťa sa identifikuje s traumou rodiča a s rolou 'udržiavania matky pri živote', čo sťažuje rozvoj jeho vlastného samostatného života. Williams (1997) popisuje danú situáciu ako introjekciu objektu, ktorá brzdí vývin.

Ďalší príklad viacvrstvového obrázka ilustruje to, ako je možné porozumieť dynamike vzťahu medzi matkou a dieťaťom prostredníctvom protiprenosu. Harry nakreslil pravítkom na zelený papier čiary a vystrihol tvar listu v hnedej farbe, prilepil ho na svoj obrázok a pridal k nemu zopár pruhov lepiacej pásky. Chcel nakresliť auto, ale chýbala mu v tom sebadôvera. Našiel hračkárske auto a obkreslil jeho obrys na papier. Rozprávali sme sa spolu potom o jeho nedostatku sebadôvery vo vlastné schopnosti. Následne na to zo svojho obrázka odlepil pruhy lepiacej pásky ako aj list, a miesto, kde bol predtým list, vyplnil čiernou farbou. Potom list prilepil naspäť, nakreslil naň seba samého hovoriac, 'ja som vo vnútri listu!'. Pritom sa usmieval. Povedala som mu, že hoci navrchu vidím smejúcu sa tvár, naspodku pod ňou je čierna farba, na čo súhlasne prikývol. Na konci sedenia Harry rýchlo prilepil lepiacou páskou

navrch ďalší zelený list a pripevnil naň smejúcu sa tvár. Tu je možné si všimnúť, ako preniesol pocity vo vzťahu k svojej matke na mňa, a to v starostlivosti o mňa – zanechávajúc ma s usmiateou tvárou. Všimla som si, aký bol opatrný vo svojej snahe nezaťažovať ma vlastným trápením (ktoré namiesto toho vložil do viacvrstvových obrázkov) z obavy, že nebudem schopná poskytnúť mu podporu. Použitie zvolených materiálov mu umožnilo vyjadriť 'temné myšlienky a pocity', ktorých obsah však nebol známy ani jednému z nás. Išlo o preverbálnu úroveň, na ktorej ich ešte nebolo možné verbalizovať. Harry pracoval pomerne potichu a popritom sa na mňa usmieval. Jeho skryté grimasy však poukázali aj na prítomnosť iných emócií. Jeho úsmevy neslúžili len ako uistenie pre mňa, ale vyjadrovali aj jeho úľavu a šťastie z priestoru, ktorý mu bol poskytnutý v rámci terapie.

Kritika, korekcia a opatrenia v súvislosti s prestávkami v terapii

Pre deti je normálne, že prejavia celú škálu pocitov rozrušenia kvôli prestávkam v terapii. To niekedy zahŕňa kritiku nasmerovanú voči terapeutovi. Vnímajú ho ako človeka, ktorý v čase prestávok odmieta ich prítomnosť. Takisto sa tu vyskytujú žiarlivostné prejavy spojené s myšlienkami, s kým terapeut trávi čas, keď nie je s nimi. Harryho potreba chrániť matku pred jeho vlastnými stavmi rozrušenia ako aj pred okolitým svetom, sa prejavila práve pri prenose týchto pocitov na terapeuta v súvislosti s prestávkami v terapii.

Predchádzajúca časť analyzuje obrázky vytvorené klientom pred prestávkou v terapii a potrebu nájsť cestu späť k sebe navzájom (Case 2000). Dve sedenia pred prestávkou v terapii vytvoril Harry z plastelíny most križujúci koľajnice. Povedal mi, že železnicu nemožno používať, pretože stromy zablokovali trať. Išlo o výrečný obrázok znázorňujúci prerušenie terapie kvôli prestávke. Následne Harry vytvoril tvár, ktorá sa premenila na môj portrét s ovčiami kiahňami škodoradostne hovoriac, že sú úplne 'všade'. Bol schopný vyjadriť svoj hnev kvôli prestávke v terapii prostredníctvom môjho vyobrazenia s touto odpornou chorobou, a to tak, že na symbolickej úrovni spôsobil, že som sa cítila nepríjemne. Potom v tichosti vytvoril 'čierny' obrázok. Obrázok vyjadroval hlbšie pocity straty a absencie, ktoré sa odohrali v jeho živote, a ktoré nebol schopný verbalizovať. Tie však veľmi pravdepodobne prepájali

túto bezprostredne hroziacu stratu so smrťou jeho strýka ako aj s absenciou jeho otca.

Posledné sedenie pred prázdninami bolo plné zmätku. Počas niekoľkých mesiacov sme sa spolu rozprávali o prestávke v terapii a o dátume jeho návratu, avšak až pri konci nášho sedenia sa ukázalo, že Harry si myslel, že ide o úplný koniec terapie. Táto chyba sa zrejme udiala preto, že Harry vždy očakával to najhoršie, a keďže rozprával len veľmi málo, nebola príležitosť, aby sme si to spolu ujasnili. Snažil sa byť ku mne milý, predstierajúc že mi prinesie darček, avšak bol zjavne nahnevaný stláčajúc pritom všetky svoje výtvary z plastelíny do gule. To doprevádzal búchaním, trhaním, hádzaním a splošťovaním predmetov. Potom sa premenil na 'otca kuchára' obsluhujúceho gril a vytvoril pre mňa 'čokoládový koláč'. Po vytvorení čokoládového koláča nakreslil čierny kruh, napísal do jeho stredu moje meno, ktoré však potom zamaľoval a obkolesil to čiernymi odtlačkami rúk. Predstieral, že do mňa hádže mäkkú loptičku, s ktorou sme sa obvykle spolu hrávali, ale ponechal dátum svojho návratu v rozvrhu jasne vyznačený.

Čo sa týka materiálu používaného počas sedení, Harry bojoval so svojou snahou dohliadať na mňa vystupujúc v roli nositeľa darčiek alebo 'otca kuchára' (prenos vo vzťahu k jeho matke), hoci je samozrejmé, že aj 'čokoláda' tu má ambivalentný význam – ide o dobrú čokoládu alebo o hmotu pripomínajúcu exkrement? Tiež vyjadril svoj hnev, smútok a sklamanie vysmievajúc sa zo mňa prostredníctvom môjho portrétu s vyrážkami, agresívnymi hodmi loptičkou či tým, že vkladal svoju bolesť a svoje pocity do čiernych obrázkov v snahe ochrániť ma pred hĺbkou svojho zúfalstva.

Hra s loptou

Harry sa vždy chcel hrať na začiatku terapie s loptou. Naše hry sa začínali veľmi jemne, iba hádzaním si lopty, a tento vzorec sa nezmenil počas celého trvania terapie. Začínali sme stojac oproti sebe v snahe skórovať hádzaním lopty do koša na papier. Potom sme sa stali spoluhráčmi, aby sme videli, koľko gólov dokážeme dať spolu. Harry vo mne vyvolal pocit zodpovednosti za to, aby som bola jeho 'energickou matkou'. Hra s loptou nám umožnila sa pohrať s naším rozvíjajúcim sa vzťahom tak, že sa postupne posunula od

neistých začiatkov k väčšej razancii. V predchádzajúcich textoch bola popisovaná hra s loptou u dieťaťa s diagnózou dyspraxie, ktorého matka trpela depresiou, ako aj s autistickým dieťaťom, ktoré bolo v detstve traumatizované nevyhnutnými medicínskymi procedúrami v nemocnici (Case 2008, 2009a). Hrať sa s loptou umožňuje rôzne experimenty na vzťahovej úrovni, a to od veľmi jemnej detskej hry až k ráznemu futbalu. Humor, flexibilita, agresia, blízkosť, jemnosť a mnohé ďalšie emočné stavy a pocity môžu byť sprostredkované cez hru s loptou. Do istej miery bola v našej hre prítomná istá súťaživosť, a to v tom zmysle, že Harry sa chcel so mnou iba hrať a ja som popritom váhavo preskúmavala pocity, ktoré sa vynárali pri hre. Odložili sme na bok rozdiely medzi nami a hrali sme spolu za jeden tím hľadajúc strednú cestu. Naša hra s loptou bola spočiatku pomerne tichá, avšak ako terapia pokračovala, stávala sa ráznejšou a hlasnejšou. Išlo tiež o spôsob 'rozprávania počas činnosti', takže bolo možné popri hre vyjadriť určité veci a emócie skôr nepriamo, teda nie nevyhnutne z očí do očí.

Pri hre s loptou komunikoval Harry svoje ambivalentné pocity vo vzťahu k dospievaniu. Jeho rané skúsenosti z detstva spôsobili, že chcel prilnúť k svojej matke. Prežíval vývinové ťažkosti s posunutím sa dopredu z pozície 'bábätko/malého dieťaťa'. Niekedy predstieral, že je omnoho mladší ako v skutočnosti, napríklad keď chcel, aby som mu dovolila dať viac gólov. Tiež so mnou diskutoval o futbalových hráčoch, ktorí pre neho boli veľkými vzormi, predstavujúc si pritom, že hrá za Anglicko. Počas hry niekedy budil dojem straty ranej časti svojho detstva, objavili sa tu však aj počiatky sebavnímania ako staršieho chlapca.

Maľby starého domu

Vo využívaní materiálu prinášajú deti práve tie skúsenosti, ktoré korešpondujú s ich vnútornými pocitmi. Harry po siedmych mesiacoch terapie rozprával o tom, že videl mŕtveho vtáka, ktorého žrala vrana. Chcel sa tam vrátiť a opäť si pozrieť tento výjav, pričom až vtedy si uvedomil, že tento vták bol úplne mŕtvy. Harry bol z tohto zistenia úplne rozrušený. Uvedomenie si definitívnosti smrti v ňom vyvolalo pocity smútku a žiaľu. Následne vytvoril na papieri z plastelíny smutnú tvár a potom rozprával o svojom strýkovi. Ako zvyčajne to potom

preškrtol a pridal farby, hovoriac, že je šťastný. Následne cez to urobil modré odtlačky dlaní. Povedal, že bolo preňho ťažké rozprávať o svojom strýkovi, keď videl, že ostatní okolo neho pri tom zosmutneli. Pri tvorbe som bola pre Harryho akoby v roli jeho 'otroka' pomocníka podávajúc mu nástroje popri tom, ako maľoval. Pri tomto odlišnom spôsobe našej interakcie, Harry pôsobil, akoby chcel prevziať kontrolu identifikujúc sa s pozíciou šéfa. Vytvoril nový obrázok 'starého domu' na čierny papier, avšak nerozprával o ňom.

Znázorňovanie daných tém pokračovalo. V nasledujúcom sedení, po hre s loptou, nakreslil Harry na oranžový papier mäťúcu zmes červenej krvi, rezov a stehov, tanierikov a ohňostrojev. Nevedel mi povedať, čo to má predstavovať, a viac rozprával o smrti vtáka, ako aj o čiernom vtákovi z minulého týždňa, ktorý zmizol, keď sa na neho prišiel opäť pozrieť. Trocha viac rozprával aj o smrti svojho strýka. Chcel pokračovať s 'maľbami starého domu' a rýchlo vytvoril tri maľby jednu za druhou. Prvá z nich predstavovala 'usmiaty dom, ktorý je však strašidelný' s čiernymi škvrnami na každej strane. Keď som mu povedala, že som si všimla tie čierne škvrny, Harry pridal navrch biele škvrny a dve slnká. Na to som mu povedala, že je náročné prejať pocity smútku alebo hnevu, keď si myslí, že je nútený rozjasniť čierne škvrny a pridať svetlo a teplo s dvomi slnkami do svojho obrázku. Druhý dom, ktorý vytvoril, predstavoval 'farmu', ktorá 'sa nevydarila', a ktorá je strašidelná. V treťom dome 'bývali deti, ale sú tam duchovia', 'piráti s mečmi prišli, aby ich našli'. Potom povedal, že 'všetky tieto domy vychádzajú z prvej, oranžovej maľby'. Mala som pri tom dojem, že sa mu vynárajú spomienky. Premýšľala som nad tým, či mäťúce prvky v prvom, oranžovom obrázku nepredstavovali fragmentované kúsky jeho spomienok. Na to som mu povedala, že: 'Detailne mi ukazuješ časti oranžovej maľby', a on na to odpovedal 'Áno'.

O'Brien (2008) pútavo popisuje u detí zmeny vo vytváraní domu, pričom tieto zmeny korešpondujú so zmenami v ich vnútornom svete. Myslela som si, že u Harryho sa začínal odkrývať obsah pôvodných viacvrstvových malieb, a že domy predstavovali prvky z jeho minulosti a jeho rodičov, ktorí ho 'strašili' v súčasnosti. Tieto domy pravdepodobne predstavovali 'self-domy', teda jeho samého, pričom mali vnútro (a teda neboli ploché); avšak mohli byť súčasne aj 'materinskými domami'. V predchádzajúcich textoch bolo rozoberané

znovuoživenie 'zabudnutých' traumatických spomienok a spôsob, akým sa uchovávajú pamäťové stopy, a to vo vzťahu k práci s adoptovanými deťmi s poruchami učenia (Case 2005a, 2008a, rôzne verzie daného článku).

Malé a obrovské

V terapii pokračovala snaha navonok si udržať pocit šťastia, zatiaľ čo sa na povrch prebýjali odlišné pocity. Rovnako pokračovalo aj vyjadrovanie 'čiernych pocitov', ktoré boli dodatočne presvetlené, či maľby domov – často čiernej farby na čiernom papieri. Tieto domy boli niekedy označované za 'domy vyvolávajúce husiu kožu' (ako odkaz na sériu hororových kníh pre deti). Harry sa vrátil k hre s domom, v ktorej ho opäť zabarikádoval v obrane proti 'zlým mužom'. Ja som prepojila maľby strašidelných domov s jeho prianím vybudovať barikádu zo strachu z toho, že sa 'zlé veci' dostanú dovnútra.

Pokračovali sme v hre s loptou a ja som si všimla, že sa hra stala róznejšou a prešibanejšou, z času na čas sa u Harryho objavilo aj podvádzanie v snahe zvíťaziť, pokus ma podviesť a získať najvyššie skóre. Začala naberať skôr latentnú povahu než by pripomínala hru mladšieho dieťaťa s loptou. Harry mi napríklad rozprával o kolkovom zápase, v ktorom chlapci vyhrali nad dievčatami, čo vyznelo, akoby sa týmto rozlišovaním medzi chlapcami a dievčatami začal posúvať do ďalšej fázy.

Počas jedného sedenia, v desiatom mesiaci terapie, sa naša hra s loptou nielenže stala 'tvrdšou', ale Harry začal experimentovať so silným hádzaním lopty do mňa alebo na mňa, pretože ma chcel vidieť sa uhnúť, a týmto spôsobom sa cítiť silným. V tomto bode som našu hru zastavila a rozprávala som sa s ním o dvoch protikladných pocitoch – o pocitoch moci a pocitoch bezvýznamnosti. Následne sa Harry rozhodol pre maľbu na hnedý papier. Namaľoval dve čierne škvrny, potom nafarbil svoje ruky na modro a navrch urobil odtlačky svojich dlaní. Potom sa vrátil ku hre s loptou, avšak tentokrát sme boli spolu v tom istom družstve. Počas rozprávania o silných a malých sme v našom rozhovore spomenuli Malé Kura (Chicken Little), postavičku z animovaného filmu. Harry sa rozhodol stvárniť túto postavu, avšak chcel si ju vziať so sebou domov. Keď som mu pripomenula, že jeho práce tu zostávajú až do konca terapie, prilepil ho k svojmu hnedému obrázku. O obrázku

povedal, že ide o dva obrázky. Dve čierne škvryny predstavujú zlých a modré odtlačky dlaní zasa dobrých bojujúcich proti nim. Tento komentár mi pomohol viac porozumieť jeho predošlým obrázkom, kde tiež maľoval čierne škvryny reprezentujúce zlých a a modré zasa dobrých, avšak v tom čase to ešte nebol schopný takto pomenovať.

Harry povedal, že Malé Kura bojuje proti mimozemšťanom. V danom filme, ktorý je modernou verziou starého príbehu, Malému Kuraťu nikto neverí, pretože si myslelo, že mu spadla na hlavu obloha. V skutočnosti to však bol iba žalud'. Jeho drsný otec sa za Malé Kura hanbil, ale napriek tomu sa oň sám staral, pretože jeho matka bola údajne mŕtva. Postavička Malého Kuraťa je odmietaná svojimi rovesníkmi, rovnako ako aj ďalší rozprávkoví outsideri, ako sú škaredé káčatko či tučné prasiatko. Malé Kura však nakoniec bojuje proti mimozemšťanom a zachráni malého mimozemšťana. Spriatelí sa s ním a tým sa presvedčí, že mimozemšťania nie sú také desivé. Malé Kura získava uznanie od svojho otca a zároveň aj uznanie celého mesta. V tomto kontexte sa Harry identifikoval s malým mimozemšťanom, ktorý je uvedený do komunity prostredníctvom Malého Kuraťa. Avšak, na rozdiel od Malého Kuraťa, ktorého otec pri ňom stojí aj v zlom, Harry nie je schopný dosiahnuť obdiv svojho otca.

Tentokrát sa v hre s loptou objavila väčšia ambivalencia a agresívnejšie impulzy, ktoré popri rozhovore o Malom Kurati vyvolali otázku, ako je možné dosiahnuť náš plný potenciál bez toho, aby sme pritom zraňovali druhých. Táto otázka sa konkrétne týkala Harryho športových aktivít. Jeho futbalová hra bola excelentná, avšak nenávidel, keď popri hraní zraňoval druhých. Odmietal oberať svojich protihráčov o loptu, pretože nenávidel, keď boli nahnevaní, že prišli o loptu. Mal ťažkosti so zvládaním vlastných normálnych agresívnych popudov, vzhľadom na to, ako deštruktívne sa v jeho minulých skúsenostiach agresia prejavila.

Pamäť a trauma

Harry začal využívať lego na vytvorenie bariéry proti zlým v hre odohrávajúcej sa v domčeku. Lego sa potom stalo samostatnou budovou. Nazýval ho 'pomotaným legom' a pri stavaní využil všetky kusy. Išlo o budovu bez

akéhokoľvek priestoru vo vnútri, s dverami a oknami umiestnenými navrchu. Ide o výpovedný obraz jeho mysle, ktorá je plná zmätku a ostražitosti voči tomu, či sa náhodou niečo zlé nedeje v oblasti dverí a okien. Pripomína to prílišnú ostražitosť traumatizovaného dieťaťa, ktoré je neustále v strehu. V nasledujúcom sedení sa Harry hral v domčeku. Rodina slonov bola ohrozovaná krokodílom ako aj zlými. Mláďa slona vystrašeným hlasom vykričilo 'pomoc pomoc' po tom, ako sa mama slonica potkla o roh domu a spadla na zem, čo bolo doprevádzané silným rachotom. Harry v tom prudko vyskočil a povedal 'to ma vydesilo'. Jeho tvár vyjadrovala šok a následne zmätok spolu s pocitmi rozrušenia, akoby v tom momente do hry vstúpila jeho vlastná spomienka. Nachvíľu sa cítil byť otrasený a vyzeral, akoby strácal rovnováhu. Rozprávala som sa s ním o hre v domčeku, o jeho obave zo zlých, o padajúcej matke slonici a o obrázkoch strašidelného domu prepájajúc ich všetky navzájom a zároveň aj s minulými udalosťami z jeho života.

Gaensbauer (2002) skúma to, ako sa dieťaťu v pamäti uchovávajú traumatické skúsenosti z raného detstva. Existujú dôkazy o pretrvávajúcej somatickej pamäti; rovnako ako existuje dôkaz o tom, že aj jazyk môže byť prekrytý predošlými preverbálnymi spomienkami počas ich prehrávania v terapii. Gaensbauer (2002) vo svojej práci navrhol, že 7 – 13-mesačné dojčatá majú vnútornú reprezentáciu traumatickej udalosti, ktorá môže byť vyjadrená vo forme prehrávania sekvenčne zmysluplnej hry a to aj dodatočne jeden mesiac až niekoľko rokov po tom, ako sa odohrala daná udalosť. Pri opätovnom prehrávaní boli 'zachytené základné elementy traumy', ktoré boli prítomné vo viacerých zmyslových modalitách. Hoci neboli závislé na verbálnych znalostiach, u detí neskôr došlo k prekrytiu verbálnych popisov vlastnými spomienkami a k ich prehrávaním v hre. (2002:268) Traumatizácia, hoci nie je vedomá, napriek tomu 'ovplyvňuje a potenciálne narúša' každodenné interakcie.

Neurobiológovia hovoria o viacerých pamäťových systémoch, ktoré sa môžu navzájom ovplyvňovať alebo môžu naopak konať oddelene (pozri Pally 2000, Tretia kapitola; Turnbull a Solms (2003) pre dostupný výpočet zapojených mozgových štruktúr). Dlhodobú pamäť je možné rozdeliť na explicitnú/deklaratívnu a implicitnú/nedeklaratívnu. Explicitná pamäť

predstavuje vedomé vybavovanie si predošlých skúseností, čo môžu byť aktuálne fakty (sémantické) alebo spomienky na špecifické udalosti (epizodické). Skúsenosť, ktorá nám pripomína niečo známe, môže presunúť implicitnú spomienku k explicitnej. Zároveň ide o kontinuálny interaktívny proces, keďže premietame naše predošlé očakávania do súčasného vnímania sveta, a tie následne filtrujú naše vnímanie sveta. Keďže spomienky sú zakódované viacerými spôsobmi, je bežným javom, že ovplyvňujú naše správanie a presvedčenia bez toho, aby sme si dané skúsenosti vôbec pamätali (Turnbull a Solms 2003). Zdrojová pamäť nám pri tom napomáha nájsť hľadané informácie. Pally (2000) hovorí, že nezrelosť detskej frontálnej mozgovej kôry môže spôsobovať náchylnosť k 'zdrojovým pamäťovým chybám', to znamená, že takéto deti majú problém rozlišovať, či informácie 'pochádzajú z nich samotných (obrazotvornosť, fantázia) alebo naopak, z 'vonkajších sveta' (Pally 2000:52). Keďže novorodenci a malé deti nemajú vyvinutý pamäťový systém ako dospelí, viac sa spoliehajú na 'prítomné' vnemy.

Zakódovanie spomienky je ovplyvnené našou vedomou pozornosťou v danom čase. Ak je dieťa emocionálne rozrušené, danú udalosť si zapamätá, pretože stresové hormóny ovplyvňujú zakódovanie spomienky v mozgu. Extrémne stresujúce situácie však môžu ovplyvniť aj epizodickú pamäť, a to kvôli hipokampickej dysfunkcii. Počas prvých dvoch rokov života ešte u bábätiak a malých detí nie je hipokampus plne rozvinutý, a preto sú detské spomienky uchované ako 'telesné' spomienky a implicitné vedomie toho, ako funguje svet. Spomienka je oživená vtedy, keď je dosiahnutý istý stupeň podobnosti medzi súčasnou a minulou situáciou. Tým pádom môže napríklad slovo, gesto, vôňa či hudba vyvolať znovuoživenie určitej skúsenosti. Táto skúsenosť je znovu zapamätaná, avšak je pri tom modifikovaná súčasnou situáciou. Implicitná alebo nedeklaratívna pamäť predstavuje názov pre spomienky, ktoré sú spracované nevedome. Môže zahŕňať našu pamäť na tvary a formy, emocionálnu pamäť, rovnako ako aj pamäť pre nadobudnuté zručnosti, zvyky a rutinu. Telesné zmeny súvisiace s naším autonómnym nervovým systémom, ako sú srdcové tempo, pocity nevoľnosti a potenie sa, formujú časť našej emocionálnej pamäti. Dojčatá a malé deti nemusia byť

kvôli svojej nezrelosti schopné si aktuálnu traumatickú udalosť vybaviť (t. j. explicitná pamäť), môžu však mať na takúto udalosť somatickú spomienku (t. j. implicitná pamäť) (pozri Gaensbauer 2002). Turnbull a Solms (2003) rozoberajú to, ako 'uzdravenie sa' zo spomienky u dospelého pacienta alebo staršieho dieťaťa môže v skutočnosti predstavovať uzdravenie spojenia medzi 'pocitovým ja' alebo medzi procedurálnou a sémantickou pamäťou, ktorá je obratom spojená s aktuálnymi pocitmi v prítomnosti. V prípade Harryho bol pomotaný dom z lega, prepojený s maľovaním 'strašidelných' domov. Dvere a okná navrchu odkazujú na jeho ostražitosť, ale taktiež na cestu k jeho zmätku, ktorá sa prostredníctvom terapie postupne stávala čoraz dostupnejšou. Padajúca matka slonica zrejme vyvolala v Harrym spomienku na vlastnú matku, ktorá v minulosti upadala a zraňovala seba samú. Telesné stavy, ktoré vtedy Harry zažíval, boli u neho znovuoživené, avšak s tým rozdielom, že dané spojenia bolo možné teraz vytvoriť verbálne so sprievodným popisom.

O tri týždne neskôr Harry namaľoval druhý obrázok znázorňujúci zvieratá, tentokrát tigra a jeho dom. Tiger pôsobí veľmi mlado a jemne, avšak myslím si, že je to len akýsi 'bezpečný' domov pre jeho prirodzenejšie agresívne impulzy, ktoré sa prejavovali počas sedenia, v jeho prudkej hre, ako aj vo futbale, v ktorom vynikal (Case 2005). Obrázok, ktorý vytvoril, vo mne vzbudzoval jemnosť, tým, že oblaky sa akoby premieňali na vtákov hrajúcich sa na naháňačku.

V tomto čase Harry vynechal zopár sedení kvôli zlému zdravotnému stavu svojej matky. Preto sme spolu viedli veľa rozhovorov o rodine a o tom, ako sa Harry o ňu strachoval, keď bol v škole, a vtedy, keď ju nemohol vidieť. Počas sedenia sa viac zameriaval na hru s matkou slonicou. Tú niekedy náhle ukončil, avšak potom sa s ním bolo možné rozprávať o pocitoch, ktoré pri tom zažíval. Harry pokračoval s odkrývaním viacvrstvových malieb a obsahu strašidelných domov prostredníctvom maľovania toho, čo sám nazval 'staré obrázky'.

Staré obrázky

V sérii 'starých obrázkov' Harry vždy na začiatku namaľoval obrázok, potom naň vylial vodu a pokrčil ho. Následne ho znova vyrovnal a nechal ho vyschnúť, takže mal pokrčený, vyblednutý a starý výzor. Jeho prvý 'starý obrázok' stvárňoval dom. Harry rozprával o domoch so strašidelnými duchmi a o tomto starom obrázku z minulosti. V Harryho širšej rodine sa minulosť zvykla vracat' do prítomnosti, avšak v tomto prípade išlo o niečo iné. Sadli sme si a prechádzali sme spolu všetkými obrázkami v jeho šanóne, pretože si prial vidieť obrázky strašidelných domov, ktoré doteraz vytvoril. Následne Harry vymodeloval z plastelíny rodinu stromov, ktoré tvorili les. Vytvoril tiež ducha, ktorý prišiel vystrašiť rodinu stromov, avšak otec-strom ho odrazil. Ducha potom zmodeloval naspäť do tvaru gule a odložil preč. Rozprávali sme sa spolu o jeho túžbe byť silným otcovským stromom, ktorý môže odraziť ducha, avšak niekedy sa cítil skôr ako strom-dieťa umiestnený vpredu. Povedal mi niekoľko vtipov. Hoci mali byť pôvodne smiešne, napokon sme sa rozprávali o tom, že sa cítil ako bezcenné hovienko, ktoré má byť spláchnuté preč.

Prehrávanie

V práci s Harrym boli prítomné dva druhy prehrávania. Hra v domčeku na hranie predstavovala pokus o znovu-prehratie traumy z minulosti, pričom cez interakcie s terapeutom bol dokončený prenos v rámci daného vzťahu. Avšak zároveň berieme do úvahy aj druh prehrávania, v ktorom je terapeut 'vytiahnutý' zo svojej roly. Krátko po dovŕšení roku terapie došlo k jednému incidentu z reálneho života, pri ktorom lokálny futbalový hrdina zranil iného hráča na futbalovom ihrisku. Harry si dával túto udalosť do súvislosti s tým, ako jeho otec napadol matku. Následné prehrávanie sa udialo neskôr mimo terapeutickú miestnosť.

Harry prišiel na ďalšie sedenie bez slov, vytiahol farby a dôkladne ich pritom čistil. Namaľoval čierny rám a čierny tvar v strede a potom všetky zostávajúce biele plochy vyplnil čiernou farbou. Spýtal sa ma, či náhodou nevidím nejaké biele miesta, a tie následne zamaľoval čiernou farbou. Potom svoj obrázok nechal vysušiť a pokračovali sme hraním našej obvyklej loptovej hry. Počas

hry medzi nami prebiehala diskusia o spomínanom incidente na futbalovom ihrisku, ku ktorému došlo v jeho obľúbenom tíme. Myslel si, že druhý tím podvádza a znázorňoval oboch hráčov z tohto incidentu. Keď jeho obrázok vyschol, namaľoval naň bielu postavu komentujúc to slovami 'To som ja!' Potom ho poskrúcal a znova vyrovnal, aby dosiahol vzhľad 'starého obrázku', rovnako ako predtým. Potom zrazu odišiel na toaletu.

Naraz sa z toalety ozval prenikavý výkrik a intenzívny plač, na čo som vybehla von a zistila, že Harry bol zaseknutý na toalete. Rozprávala som s ním a potom som odišla po skrutkovač, aby som ho mohla dostať von. Jeho matka prišla za nami z čakárne a křčovito plakala. Ja som stála pri nich, akoby som ich oboch chránila, čo mi v mysli vyvolalo spomienku na jednu sochu od Henryho Moora. Keď sa Harry upokojil, jeho matka mi povedala, že niečo podobné sa mu stalo aj predtým. My s Harrym sme sa potom vrátili do terapeutickkej miestnosti. Harry namaľoval svoje ruky na červeno a odtlačil ich na svoj obrázok hovoriac pritom: 'To je krv'.

Potom namaľoval nový dom, okná a dvere ako tvár pokrytú červenou farbou, ktorá vyzerala ako krv, avšak nebol schopný sa o tom so mnou rozprávať. Harry sploštil stromy a duchov z plastelíny, ktoré vyrobil predtým, a začal sa so mnou hrať hru na obchod, kde vystupoval v roli predavača. Spravil mi hamburgery, čipsy a zmrzlinu v snahe postarať sa o mňa. Rozprávala som sa s ním o tom, čo sa udialo, avšak Harry nebol schopný na to verbálne reagovať. Chcel sa naopak 'iba hrať'.

Toto prehrávanie traumy z minulosti malo viaceré významové roviny. V prítomnosti zažil to, že zostal uzamknutý vo vnútri a nebol schopný sa dostať z neustáleho prenikania minulosti do prítomnosti. Zároveň približne pred rokom zostal Harry zamknutý na toalete, odkiaľ musel byť vyslobodený. Myslím si, že ide o spomienku, ktorá tiež prekryla inú hlbšiu traumatickú spomienku, spojenú s tým, ako jeho otec napadol matku. K jej vyvolaniu došlo, pretože jeho obľúbený futbalový vzor sa správal násilne. Prepojenie vidíme v agresívnom správaní ľudí, ktorých Harry obdivoval. So skrutkovačom v ruke som sa cítila ako muž a v mojej mysli mi pri tom utkvel obraz spojený s rodinou – otcom, matkou a Harrym; takže predpokladám, že som bola vtiahnutá do tohto prehrávania – do aktualizácie tejto intrapsychoickej

konfigurácie. Pri vyslobodzovaní Harryho som vystupovala v roli dobrého otca. Avšak Harry vzápätí namaľoval dom s červenými odtlačkami rúk. Tu mi na myseľ prišli rozdrvené tváre z domáceho násilia. Zároveň však aj to, ako sa Harry snažil byť silným a postarať sa o svoju matku, čo bolo v rozpore s jeho prianím byť dieťaťom, o ktoré sa niekto stará. V Harryho hre s loptou sa objavovala vzrastajúca rásnosť – myslím si, že Harry sa so mnou začal hrať ako otec v prenose. Hoci rozumovo som si uvedomovala, že v tomto prípade ide o prechod do latencie, nevzala som to na vedomie tým, že by som to verbalizovala a označila to v pojmoch prenosu. V Harrym bola tiež silná túžba po separácii od matky. Myslím si, že pri uvoľňovaní dvier toalety skrutkovačom som vystupovala ako mužská postava, oslobodzujúc tým Harryho od vzťahu, v ktorom bol zaviazaný protektívnou rolou.

V tomto prehrávaní tak Harry vyvolal situáciu, pri ktorej terapeut čiastočne hral otca-záchrancu. Toto nasledovalo hneď po tom, ako jeho futbalový vzor zranil jedného z hráčov. To v ňom vyvolalo spomienku na obraz domáceho násilia medzi jeho rodičmi. Deti, ktoré boli v minulosti traumatizované ako svedkovia násilia dospelých, sú veľmi ovplyvnené agresívnymi pocitmi a konfrontáciami, ktoré sa odohrávajú v prítomnosti.

Ukončenie terapie

Ako sme sa postupne blížili ku koncu terapie, ťažisko našej práce sa presunulo k limitáciám vo vzťahu k Harryho otcovi. Jeho matka sa rozhodla, že by Harrymu neprosperovalo, aby sa stretával so svojím otcom. Harry uznal svoju túžbu po ideálnom otcovi, avšak zároveň uznal aj to, že 'skutočnosť je iná'. Súčasne pokračoval v rozvíjaní svojho futbalového potenciálu a priznal si ťažkosti so zvládaním svojich súťaživých a prirodzených agresívnych pocitov. Myslím si, že mohol byť na seba hrdý.

Záver

V tejto prípadovej štúdií bolo zámerom poukázať na niektoré typické črty hry a výtvarnej tvorby traumatizovaných detí, konkrétne na viacvrstvové obrázky a na repetitívnu hru. Viacvrstvové obrázky slúžia na ukrytie, ochranu a bezpečné uchovanie ich obsahu, ktorý môže byť pre dieťa príliš desivý svojou

intenzitou. Harryho umelecké práce sa zmenili zo stvárňovania nediferencovaných 'temných myšlienok a pocitov' vyjadrených prostredníctvom čiernej farby na diferencované obrazy 'strašidelných domov' a 'starých obrázkov', ktoré sa vzťahovali jednak na neustále prenikanie minulosti do prítomnosti, ako aj ku konkrétnym traumatickým udalostiam. Repetitívna hra sa bez akýchkoľvek sprievodných pocitov uzatvára. Rovnako aj viacvrstvové obrázky sa postupným odhaľovaním počas terapie uzatvárajú, a to vtedy, keď je možné odhaliť súvislosť medzi ich obsahom a sprievodnými emóciami. K vytváraniu týchto súvislostí často potrebujeme spúšťač, ktorý nájdeme buď v bežných udalostiach vyskytujúcich sa v živote dieťaťa alebo v terapeutickom priestore (Case 2009, 2009a). Zmienila som sa aj o 'odtlačkoch rúk' a ich využití v obrázkoch dieťaťa počas terapie. Vytváranie odtlačkov môže predstavovať odlišné aspekty vnútorného sveta dieťaťa, ktoré sa vzťahujú k udalostiam v jeho živote alebo môžu predstavovať prehrávanie počas terapie. Tieto odlišné významy budú bližšie preskúmané v ďalšom článku.

Pri prehrávaní dochádza k aktualizácii intrapsychickej dynamiky pacienta, pričom terapeut preberá pridelenú rolu. Tu sa môže objaviť obava z 'prehrávania role', avšak takýto incident tiež umožňuje verbalizáciu doteraz neverbalizovaných prvkov. V Harryho prípade išlo o zmes minulej a prítomnej dynamiky, rovnako ako aj o naplnenie túžby, ktoré bolo vyvolané futbalovým incidentom z vonkajšieho sveta.

Harryho prípad ilustruje vplyv mentálneho zdravia rodičov na deti a súčasne dokazuje potrebu prepojiť zdravotné služby pre deti a pre dospelých. Trauma bráni interakcii jedincov s vonkajším svetom, ale aj interakcii medzi jednotlivými časťami vnútorného sveta, ktoré sú roztrieštené v dôsledku snahy ochrániť sa voči bolesti. Ide o boj, o snahu jedinca pokračovať v normálnom vývine v danej psychickej situácii. Smútenie a absencia významných postáv v živote dieťaťa taktiež brzdia rozvoj jeho autonómnosti. Prípadová štúdia tiež ilustruje dôležitosť využitia neverbálneho média, v prípade, že je traumatická spomienka preverbálna alebo nie je možné nájsť slová na jej verbalizáciu. U Harryho bolo možné sledovať pohyb od prenosu k obrazom, od ochrany terapeuta v materinskom prenose k

ráznejšej hre s loptou v otcovskom prenose.

Caroline Case je analytickou arteterapeutkou, ktorá vo svojej súkromnej praxi pracuje s deťmi a s dospelými. Okrem toho je detskou a adolescentnou psychoterapeutkou pracujúcou s deťmi a s rodinami v rámci služieb pre duševné zdravie detí a rodín NHS (National Health Service) v Bristole.

Zdroje

Balbernie, R. (2001) 'Circuits and circumstances: the neurobiological consequences of early relationship experiences and how they shape later behaviour', *Journal of Child Psychotherapy*, 27: (3) 237-255.

Boronska, T. (2000) 'Art therapy with two sibling groups using an attachment framework,' *Inscape*, 5 (1): 2-10.

Boronska, T. (2008) 'I'm the king of the castle': the sibling bond-art therapy groups with siblings in care in Case, C. and Dalley, T. (eds) *Art Therapy with Children-from infancy to adolescence*, London and New York: Routledge.

Case, C. (1987) A search for meaning: loss and transition in art therapy with children in Dalley, T. et al (eds) *Images of Art Therapy* London: Tavistock Press

Case, C. (1998) Brief encounters: thinking about images in assessment, *Inscape*, *Journal of Art Therapy*

Case, C. (2000) 'Santa's Grotto: an exploration of the Christmas break in therapy', *Inscape* 5 (1): 11-18.

Case, C. (2005) *Imagining Animals: Art, Psychotherapy and Primitive States of Mind*, London and New York: Routledge.

Case, C. (2005a) The Mermaid: moving towards reality after trauma, *Journal of Child Psychotherapy* 31(3) 335-51

Case, C. (2008) Playing Ball: oscillations within the potential space, in Case, C. and Dalley, T. (eds) *Art Therapy with Children-from infancy to adolescence*, London and New York: Routledge.

Case, C. (2008a) The Mermaid: moving towards reality after trauma in Hindle, D. and Shulman G. (eds) *The Emotional Experience of Adoption-a psychoanalytic perspective*, London and New York: Routledge

Case, C (2009) 'Action, Enactment and Moments of Meeting in Therapy with Children' in Mann, D and Cunningham, V. (eds) *The Past in the Present: Therapy enactments and the return of Trauma*. London and New York: Routledge

Case, C. (2009a) *Gratitude and Recognition, Action and Enactment in Child, Parent and Therapist* (submitted for publication to the *Journal of Child Psychotherapy*: Routledge)

Coates, S. W. and Moore, M. S. (1997) 'The Complexity of Early Trauma: Representation and Transformation', *Psychoanalytical Enquiry* 17: 286-311

Freud, S. (1893) 'On the psychical Mechanism of hysterical Phenomena: A Lecture', *Standard Edition* , vol 3

Gaensbauer, T.J. (2002) *Representations of Trauma in Infancy: clinical and theoretical implications for the understanding of early memory*, *Infant Mental Health Journal* 23(3) 259-277.

Garland, C. (1998) *Understanding Trauma: a psychoanalytical approach* Tavistock Clinic Series, London: Duckworth.

Hall, P. (2008) *Painting together-an art therapy approach to mother-infant relationships* in Case, C. and Dalley, T. (eds) *Art Therapy with Children- from infancy to adolescence*, London and New York: Routledge.

Hosea, H. (2006) 'The Brush's Footmarks': parents and infants paint together in a small community art therapy group, *The International Journal of Art Therapy: Inscape* 11(2): 69-79

Nelson, C. A. and Bosquet, M. (2000) 'Neurobiology of fetal and infant development: implications for infant mental health', in C. H. Zeanah (ed.) *Handbook of Infant Mental Health*, 2nd edn. New York: Guilford Press.

Murray, L. (1997) 'Post-partum depression and child development', *Psychological Medicine* 27: 253-60.

O'Brien, F (2003) *Bella and the White Water Rapids*. Inscape. Vol 8, No 1:29-41

O'Brien, F.(2008) *Attachment patterns through the generations: internal and external homes* in Case, C. and Dalley, T. (eds) *Art Therapy with Children- from infancy to adolescence*, London and New York: Routledge.

O'Connor, T.G., Heron, J., Golding, J., Beveridge, M., Glover, V. (2002)

Maternal antenatal anxiety and children's behavioural/emotional problems at four years, *British Journal of Psychiatry* 180, 502-508

Pally, R. (2000) *The Mind-Brain Relationship*, London and New York: Karnac.

Papousek, H., and Papousek, M. (1997) 'Fragile Aspects of Early Social Integration', in L. Murray and P. Cooper, (eds.) *Postpartum Depression and Child Development*, New York and London: The Guilford Press.

Sinclair, D. and Murray, L. (1998) 'The effects of post-natal depression on children's adjustment to school', *British Journal of Psychiatry* 172:58-63.

Stronach-Bashel, B. (1990) *Trauma, Children, and Art*, *The American Journal of Art Therapy*, 29: 48-52

Terr, L. (1981) 'Forbidden Games': post-traumatic child's play, *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 20: 741-760.

Terr, L. (1983) *Play, therapy and psychic trauma: a preliminary report*. In C.E.Schaefer and K.J.O'Conner (Ed) *Handbook of Play Therapy*, New York: Wiley 308-319

Tronick E. and Weinberg, M.K. (1997) 'Depressed Mothers and Infants: Failure to Form Dyadic States of Consciousness' in L. Murray and P. Cooper (eds.) *Postpartum Depression and Child Development* New York and London: The Guilford Press.

Turnbull, O. and Solms, M. (2003) 'Memory, amnesia and intuition: a neuro-psychoanalytic perspective in V. green (ED) *Emotional Development in Psychoanalysis, Attachment theory and Neuroscience*, Hove and New York: Brunner/Routledge

Van der Kolk, R.A. (1987) *Psychological Trauma*, Washington, DC: American

Williams, G. (1997) *Internal Landscapes and Foreign Bodies: Eating Disorders and Other Pathologies*, Tavistock Clinic Series London; Duckworth.

Zeanah, C. H., Boris, N. W. and Larrien, J. A. (1997) 'Infant development and developmental risk: a review of the past ten years', *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36(2): 165-78.

S povolením autorky článku a redakčnej rady elektronického arteterapeutického časopisu „Art Therapy On-line: (ATOL)“, preložila Lucia Šimončíčová (simoncicova.lucia7@gmail.com)

